

**Válasz egy XXI. századi mondatra:
Andrásfalvy Bertalan: Adatok a fokok készítéséről**

Andrásfalvy úr megtisztelt azzal, hogy *Fokok és délibábok* című írásomra¹ válaszolt². Ezt a gesztust szeretném viszonzni, előre bocsátva, hogy a fok- és ártéri gazdálkodás terén végzett úttörő jelentőségű munkáját nagyra becsülöm. A fokok mesterséges eredetét valló nézetét azonban alapvető tévedésnek tartom.

Válaszát olvasva a nyelvújítás-kori viták jutottak eszembe. A régi felfogást képviselők a *Mondolatban* (a *gondolat* nyelvújítási változata) támadták az újítókat. A hosszan elnyúló vitát Kazinczy *Tövisek és virágok* c. írása zárta le, de a végső ítéletet a gyakorlat, az élet mondta ki a neológusok, azaz Kazinczyék javára.

A mi vitánkban is a valóság mondja ki az ítéletet. Andrásfalvy úr fok-teóriáján túllépett az élet. Egykori hívei közül is egyre többen látják be: a fok eredendően természet-alkotta képződmény. Hivatkozhatnék itt a józan észre, a régi térképekre vagy saját Tisza-menti megfigyeléseimre is, de jelen esetben hitelesebbnek fogadható el, ha mások tapasztalatát írom le:

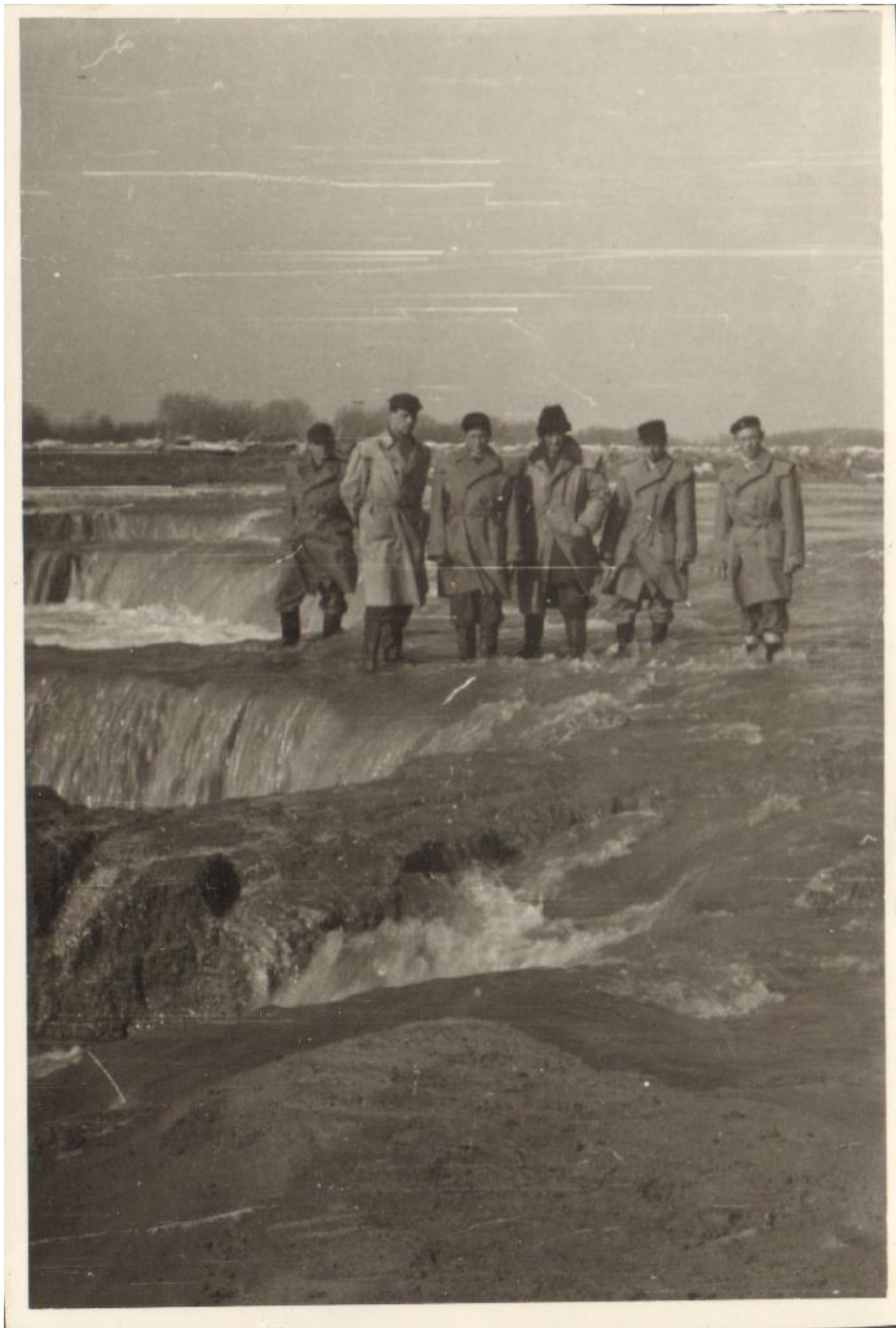
Dr. Tóth Albert főiskolai tanár (Mezőtúr) 2000. november 30-án jegyezte le, hogy Szajol határában a Szajoli hullámtéri öblözetben egy 10-40 m szélességű, az elágazásokkal együtt 90-100 m hosszú fok képződött. Keletkezésének ideje: 2000. május-június. *Egyik szemtanú szerint – írja Tóth Albert úr – még június 20-án jelentős mennyiségű víz folyt benne a Tisza-meder irányába. A fok völgytalpán még augusztus 26-án is egyfajta talajvízforrásból szivárgott a víz. Keletkezési módja: a szajoli ártér öblözetéből a nagy mennyiségű, az anyamederbe siető víztömeg törte át a folyó balparti folyóhátját. A fok kiszakadását tehát egyértelműen a visszaáramló víz hátráló eróziója hozta létre.* Izgalmas számunkra az is, amit az életnek a fokban való térnyeréséről ír, mivel ez választ adhat Andrásfalvy úrnak azon problémájára, miért kellett a fokokat megásni, tisztogatni, és hogy miként jöttek létre *ásványok vagy csatornák* akkor is, ha ezt a fokok medrében művelték: *A megbontott meredek völgyfalba a nyár folyamán már parti fecske és gyurgyalag telep jött létre. Róka kotorék is keletkezett. A vegetáció gyors terjedését jellemzi, hogy pionirtársulásként a farkasfogytársulás (*Bidentetum*) szinte teljesen befedte a völgytalpat. Tömeges volt a fekete nyár hibridjeinek és a gyalogakácnak a térnyerése is.*

Tóth Albert úr egy másik, ez idő tájt Tiszavárkony község közelében keletkezett fokról is leírást ad³. Ennek hossza 80-90 m, szélessége 15-20 m. A nagykorú konferencián az egyik előadó beszámolt arról, hogy ugyancsak tapasztalt fok-képződést a Gemenci területen.

¹ Hidrológiai Közlöny 2001. január-február 81. évf. 1. szám

² Hidrológiai Közlöny 2002. 82. évf. 1. szám

³ Tóth Albert: A Szajoli és a Tiszavárkonyi fokok 2000. évi képződésének megfigyelési eredményei. In: Az ártéri gazdálkodás és fokszabályozás visszaállítási lehetőségeinek vizsgálata. VITUKI Kutatási jelentés. (Témafelelős: *Szlávik Lajos*) Kézirat: Témaszám: 713/8/509901/2000.

A képek az 1956. márciusi jeges ár után – az album és a képek egykori készítőjének szavaival élve – *a visszafolyó víz erózióját mutatják* (MVM Gy.sz. 4234.2.).⁴

⁴ Andrásfalvy úr elképzelését igyekeztek alátámasztani *A fokrendszer és rekonstrukciós lehetőségeinek vizsgálata* c. tanulmány szerzői (Egyesület a Helyi és Regionális Fejlődésért nevű szervezet tagjai, 1997. Debrecen.) midőn azt állítják, hogy az ehhez hasonló rombolásra az árvíz után a folyóba tartó vizeknek nem volt elég helyzeti energiája, ezért a fokok fokok csak emberi beavatkozás (csatorna-ásás) útján keletkeztek.]

Ezek után – csupán tisztességből – röviden válaszolok Andrásfalvy úrnak a *Fokok és délibábok* című írásomra tett megjegyzéseire:

1. *A török korban a fokok gondozását elhanyagolták...* szövegrész részemről csak tartalmi idézet, ami valóban kisarkított és követői szövegeit is sűrítő megfogalmazás. Andrásfalvy úrnál ezt olvashatjuk: *A középkorra kiépült, ma már méltóképpen megközelítőleg sem értékelhető, ártéri fok-csatornarendszer a törökvilág háborúi alatt gyors romlásnak indult. Nemcsak a további építkezések és a fokok, csatornák kezelése, tisztítása maradt el. Az ártérben élő népesség számára a XVI. századtól kezdve, egyre fontosabbá vált, hogy falvai, szállásai, búvóhelyei nehezen megközelíthetővé, az ártér pedig vadonná váljék. Bizonyos, hogy ennek érdekében munkálatokat is végeztek, főleg kis vízi várakat magasítottak és vettek körül vízzel, de az elvadulás, elmocsarasodás magától is gyorsan haladt előre. Ezt a feltöltődés állandó természetes folyamata is segítette. Mivel a víz szétvezetése megszűnt vagy akadozott, az árvizek ereje megnőtt. Nem gondoskodtak a kiömlött víz visszavezetéséről sem s így a víz rajtmaradt az erdőn, mezőn, réten, nádason és posvánnyá változva, kiölte az értékesebb növényzetet. Helyette gondozatlan nádas, sásos, szittyós, bokorfűz rengeteg verődött fel.* A hosszú idézetért elnézést kérek a kedves Olyasótól, de a kiemelés itt azt a gyanút vethette volna fel, hogy manipulálok a szavakkal. Úgy gondolom, hogy Andrásfalvy úr által felvázolt állapotokra vonatkozóan joggal használtam az *elhanyagolták* állítmányt, ami az ő *nem gondoskodtak* kitételének szinonim megfogalmazása. (A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása = Vízügyi Történeti Füzetek, Bp. 1973. 52-53.o.)

Ugyanitt pontosításra szorul azon megfogalmazásom, hogy *a fokrendszerrel való gazdálkodás technikáját elfelejtették*. Való igaz, Andrásfalvy úr nem ezekkel a szavakkal élt. Amikor azonban cikkemet írtam, nemcsak vele szálltam vitába, hanem az ő elméletére építő szélsőséges véleményeket megfogalmazókkal is. Ő azt írja, hogy a XVII. század végén *az újjáépítő munka csak lassan indult meg az ártéren is: a fokok ásásával, felújításával. Az itt élő nép ismerte ennek módját, elvét, gyakorlati hasznát, a folyó működését és a táj egykori virágzásának hagyományait. Nem ismerte azonban ezt az új adománybirtokos, idegenből jött földesúr, s nem ismerték a már nagyrészt idegenből álló kormányzat és közigazgatás tanácsadói sem* (u.o. 53.o.). Ez csak részben igaz. Nem említi ugyanis azokat a birtokosokat, akik őseik földjén maradtak, a vármegyék és városok urait, akik a területnek folyamatosan gazdái voltak, így annak gondjaival és a fok-gazdálkodást olyan jól ismerő egyszerű emberekkel nap, mint nap érintkeztek. Azt is nehéz elképzelni, hogy a terepen dolgozó XVIII-XIX. századi mérnökök nem voltak tisztában a fokok szerepével és működésével, amikor azokat felmérték, és térképeiken berajzolták.

Úgy gondolom, hogy a fok-gazdálkodás nyújtotta lehetőségek és távlatok az új időknek már nem feleltek meg, ezért néztek más megoldások után. Így nem tudatlanságról, hanem tudatos elfordulásról beszélhetünk csak.

2. A nyelvi érvekkel nem igazamat akartam bizonyítani, hanem azt, hogy azok a kérdésben nem lehetnek perdöntőek.

Ha a *fok* szó *etimológiáját* nézzük, Andrásfalvy úr elhallgatja a *fok* szó azon jelentéseit, melyek arra vallanak, hogy a *fok* kitüremkedés, benyúlás (földfok, sziklafok). A jelen esetben – bár hangsúlyozom, hogy csupán egy másik fajta megközelítés lehetőségét kívánom felvetni, és nem perdöntő érvnek szánom -, vehetjük úgy, hogy a *fokon* át a folyó kitüremkedett az ártérre. Ebben az esetben nem a szárazföld nyúlik a vízbe, hanem a víz a szárazföldbe.

A *fok* szó Andrásfalvy úr által *latin* megfelelőinek vélt változatainak nagy száma önmagában is figyelmeztetés arra vonatkozóan, hogy ne tulajdonítsunk a szóhasználatnak döntő jelentőséget. Az oklevelek írói még a magyar folyó, patak, ér, csatorna, fok szavakat sem használták korrektül, ami természetes is, hiszen ezeknek a földrajzi jelenségeknek és fogalmaknak tudományos tisztázása csak a XVIII. század második felében kezdődött meg.

Bél Mátyás és Tomka Szászky János geográfiai munkái a század első felében még fehérhollók, miként a földrajz tanítása is az iskolákban.

A latin nyelv esetében pedig még egy más jellegű gond is fellépett.

Ami a *Pápai-Páriz* és egyéb latin-magyar szótárakat illeti, mindenki, aki műszaki vagy természettudományos ismereteket leíró szövegeket, könyveket fordított, számos példát tud felhozni arra, hogy a szótárak nem adnak tökéletesen megbízható eligazítást. Nagy szükség lenne egy jó természettudományi, műszaki Latin-Magyar szótár megalkotására. Továbbá számos olyan fogalom jelent meg a tudományok fejlődésével, aminek nem volt latin megfelelője. Azok tehát, akik latinul írtak, kénytelenek voltak azzal főzni, amijük volt. Így nevezhette a mi esetünkben L. F. Marsigli a *fokot canalis*nak. Szerencsére – a jelen esetben az én szerencsémre – a szövegösszefüggésből egyértelmű – lentebb ismét hozom a szöveg fordítását –, hogy a *fokot* természet alkotta *canalis*nak tartja, miként J. C. Müller is, amikor térképén *ruptura seu fokot* (szakadás, törés, vagyis fok) ír.

A fokra ráhúzható vagy vonatkoztatható sokféle elnevezés tehát – legyen az latin (*meatus, alveum, canalis, efluxus, fossatum, brachium, piscina, porta aquae, orificium, vena, fluvius*) vagy magyar (fok, vágás, csatorna) csak arra jó példa, hogy a szóhasználatban teljes volt a zavar, így az, hogy hol, minek nevezték ezt vagy azt a medret, csatornát vagy vízfolyást, nem lehet a fok eredetére nézve perdöntő. Így *etimológizálásunktól sokat nem várhatunk*.

Álláspontja igazolására Andrásfalvy úr megkísérel azonban érvet kovácsolni a latin szöveg sajátos fordításával és magyarázatával is.

Az idézett Marsigli-féle szöveg állítmányai valóban feltételes módban vannak, ami azonban esetünkben nem feltételt akarnak jelezni. A latin nyelv természetéből következik, hogy a *si* után feltételesmódba teszi az állítmányt. Ennek ellenére nyugodtan fordíthatnánk a *si* (ha) szócskát *amikor*al is: *Amikor a Duna vize...* A jelen idejű fordítás helyessége mellett szól az a tény is, hogy Marsigli mondatának állítása – az új fok képződése – semmi más feltételtől nem függ, mint a vízszint süllyedésétől – amiről a történet szól, és ez évente törvényszerűen többször is megismétlődik. Kérdezem továbbá, ha Andrásfalvy úr által javasolt helytelen és szolgál fordításban adjuk vissza a szöveget, és azt mondjuk, hogy *Ha a Duna vize egészen a C magasságig apadna, újból egy másik fok keletkezne és így a tó fenekéig, a halak sokasága pusztulna megfertőzve a levegőt* – mire lenne az jó? Nem többre, minthogy halászhatnánk az értelmetlen zavarosban, aminek ő nem is tudott ellenállni: *Marsigli a felszabadító háborúk idején járta be a Duna mentét, akkor, amikor ez a gondosság, tisztítás elmaradt már, s a fokon nem tudtak már a halak visszamenni a mederbe, vagy úgy is értelmezhetjük írását, ha nem tudnának visszamenni a mederbe – tömegesen elpusztulva fertőznék meg a levegőt. Vagyis a szöveg nem egyértelmű, így is, úgy is lehet értelmezni* – mondja Andrásfalvy úr. Ha ez a szöveg ennyire nem egyértelmű, akkor, kérdezem, mire volt jó idézni és foglalkozni vele?

Andrásfalvy úr idéz még Bél Mátyástól, Oláh Miklóstól, Belényesi Mártától is. Ezek a szövegrészek azonban inkább szólnak a fokok természetes eredetéről, mint ellenkezőjéről. Elég legyen csak Bél Mátyás szövegére kitérni. Ő a magyarországi halastavakról szólva szembe állítja azokat a nyugatiakéval, melyeket fáradtságos munkával ástak, létesítettek, míg a magyarokét a természet alkotta. Egy másik helyen arról szól, hogy amikor a Tisza *...medréből kilép, a mélyedéseket nemcsak vízzel, hanem hallal is megtölti, és szinte tavakat hoz létre, melyeket a parasztemberek, mielőtt a víz apadni kezdene, és a mederbe visszahúzódhatna, vesszőből font gátakkal lezárnak, nehogy a fokon, ereken lehúzódo vízzel együtt a halak is visszatérhessenek a folyóba* (Bél Mátyás: A magyarországi halakról és azok halászatáról. Bp. 1984. 34. o.).

Andrásfalvy úr írása vége felé 1711-ből származó jegyzőkönyvi és egy 1774-ből származó panaszos levélből kiemelt idézetet olvashatunk. Ezekre az érvényes, amit általában a nyelvi jellegű érvekről kimutattam, azaz a *fok* szó használata körül teljes a zűrzavar, tehát tudománytalan tudományos érvet kovácsolni belőlük.

Az utolsó előtti bekezdésben pedig Andrásfalvy úr a *Széchenyi-féle Duna-völgyi mappációt* hozza fel érvül.

Először is ilyen mappáció nem létezett. Széchenyi a Duna esetében csak az Al-Dunán munkálkodott, annak is a sziklás, zuhatagos szakaszán, ahol sohasem voltak fokok. A Duna-mappációval előbb hadmérnökök bajlódtak, de miután munkájuk kívánni valót hagyott maga után, a feladatot a pesti Mérnökképző Intézetben kiképzett polgári térképészekre bízta. A felmérést végző mérnökök vezetője előbb Huszár Mátyás (1823-1829), majd Vásárhelyi Pál (1829-1835), végezetül Hieronymi Ottó (1835-1845) volt. *Ahhoz, amit a történelem Duna-mappációként tart számon, Széchenyinek semmi köze nem volt.* Ugyanez vonatkozik azonban a Tisza és egyéb folyók mappációjára is, jöllehet 1845-től a Közlekedési Bizottmány elnökeként Szécheny szervezte meg a Tisza-szabályozást.

Ami pedig a térképeket illeti, a mappációs lapok a fokok esetében kivétel nélkül kanyargó medreket jelölnek. Andrásfalvy úr azon mondatának pedig, hogy – idézem – *A térképlapok, melyeken egészen világosan megrajzolták a hosszú, több száz méteres, mesterséges csatornákat, párhuzamos oldalakkal, alacsonyabb és magasabb felszíneken keresztül is, valamint a mappáció alkalmával készült leírások, melyek arról vallanak az ottlakók a 18. század végén, az 1770-es évektől sokat szenvednek az állandó rajtuk maradó vizektől – se füle, se farka.* Vajon mit akart vele mondani?

Végezetül – miután a bevezetőben megfogalmaztam őszinte elismerésemet Andrásfalvy úrnak az ártéri gazdálkodás területén végzett kutatómunkájáért -, szeretném kihangsúlyozni, hogy *ma már inkább csak nyelvi, szóhasználati szempontból tulajdonítok jelentőséget annak a kérdésnek, hogy a fokok természetes vagy mesterséges eredetűek-e.* Amikor a *Fokok és délibábok* című cikkemet megírtam, még más volt a helyzet. A média hangos volt olyan szélsőséges elképzelésektől, amelyek Andrásfalvy úrnak a fokok mesterséges, ember által ásott voltáról vallott nézetére építve el akarták bontatni a folyók menti árvédelmi töltéseket abban a hiszemben, hogy a fok-gazdálkodással majd megszüntetjük az árvízveszélyt, a belvizeket és elejét vesszük az aszályoknak is az Alföldön. Ma már egyre markánsabban kirajzolódik, hogy az Alföld megmentésén fáradók ezt a délibáb-elképzelést elvetették, és egy reális, jövőbe néző utat keresnek, és az ártéri- vagy fok-gazdálkodást csak tanulságos történelmi mintának tekintik, amelynek analógiájára a mai kor embere a technika és a több tudás birtokában tehet valamit a Magyar Alföld érdekében. Ami pedig a *fok* szó jelentése körüli vitát illeti, fontosnak tartom, hogy az oklevelek zürzavaros szóhasználatával szakítva világosan megfogalmazzuk: *a fok az áradás után az ártér mély vonulataiban az apadó folyóba visszahúzódó vizek által vájt és használt időszakos meder, melynek torkolatán – nyílásán, „fokán” át – rendszeresen kilép medréből az áradó folyó, és amelyen át az ár levonultával húzódik vissza az árteret elöntő víz.* Mivel ezeknek a természetalkotta medreknek a vízlevezető képessége a feliszapolódás és a benne meglepült sás és nád miatt egyre romlott, az ártéri embereknek érdekében állt tisztogatásuk, hogy minél kevesebb víz rekedjen meg rétjeiken. Ugyanezen célból beléjük csatlakoztatva ástak csatornákat is, de ezek – még ha foknak hívták is őket -, nem tekinthetők fokoknak. *Mesterséges fok nem létezik.* Ha ugyanis ebben a kérdésben nem foglalunk határozottan állást, akkor anélkül, hogy szó érhetné házunk elejét, nyugodtan beszélhetünk Ferenc fokról, Principális fokról, Duna-Tisza-fokról, Keleti Fő-fokról, sőt – ad absurdum vive a dolgot – szennyvíz fokról is.

Szavaimmal – bár néhol a vita szelleme gondolataimnak nyers megfogalmazást adott -, nem akartam bántani. Az ilyen és hasonló vitákra azonban szükség van. A *Mondolat* által támadott Kazinczyval vallom, hogy *a tudományok dolgai csak ott gyarapodnak, ahol azoknak művelőjük szabadon mondhatják ki gondolkozásaikat, s ahol élet van, ott öszveütődések is vannak...*”

Deák Antal András

